Konfirmations-forordningen af 1736

Konsekvenser for skolen og for befolkningens læse- og skrivefærdighed

Af Ingrid Markussen

I mange år har uddannelseshistorikere i udlandet, først og fremmest i England, pointeret den betydning som religiøse strømninger og kirkelige vedtagelser har haft for folkeundervisningens udvikling. *Lawrence Stone* udtrykker det skarpt i en artikel i Past and Present i 1969, når han siger, at rivaliseringen mellem forskellige kristne kirkeretninger og sekter for at komme til at kontrollere menneskers sind, har gjort mere for at stimulere folkeundervisningen i vest mellem 1550 og 1850 end nogen anden enkelt faktor.[1] Udtalelsen er interessant idet den er med til at give en bredere begrundelse for historieforskningens forklaringsmodeller, end den der har været gængs i en del år.

Den konfirmationsforordning som indførtes i Danmark i 1736 fik en afgørende betydning for folkeundervisningen her i landet. Det har været fremhævet i alle skolehistoriske fremstillinger. Det, man har lagt vægt på i sådanne fremstillinger, er konfirmationsforordningens indhold, nemlig den stærke vægt på katekismusundervisningen, som kom til at præge den danske skole i over 150 år. Mindre opmærksomhed har været vendt mod konfirmationsforordningens betydning for befolkningens tilegnelse af læse- og skrivefærdigheder.

I det følgende vil jeg prøve på at give et billede af konfirmationsforordningens betydning, som dels viser myndighedernes intentioner med forordningen og dels viser, de resultater som konfirmationen fik for den enkeltes tilegnelse af læse- og skrivefærdigheder.

Konfirmationsforordningen gennemførtes den 13. januar 1736.

Af konfirmationsforordningens indledning fremgår det, at kongen, eller i hvert tilfælde hans nærmeste embedsmænd havde besluttet, at i både Danmark og Norge indføre, som det hedder den ... »*for temmelig lang Tiid siden hisset og her i Christenheden indførte og i mange evangeliske Menigheder brugelige Confirmation*«.

»Dette ønskede man for at ... »*Ungdommen des meere kunde forberedes til Alterets Sacramentes Brug, med Eftertryk opvækkes til bestandig Troskab i Daabens Naade og erindres om deres Daabes Pagt samt det løfte, deres faddere der have giort for dem*«.

Bag beslutningen om at indføre en konfirmationsforordning, lå også et ønske om ... » *at den ganske Meenighed derved kunde indskierpes sin Pligt, og faae en herrelig Anledning til god og frugtbar Opbyggelse i sin Christendom*«.

Kort sagt skulle børnenes konfirmation og indvielse og offentlige eksamen være en almindelig pligt for alle uden undtagelse »af hvad Stand og Condition de end maatte være«. Der skulle ikke gøres nogen forskel på folk. Alle skulle være stillet lige i kravet om konfirmation.

Konfirmationen indførtes altså som en tvangsforanstaltning, men blev åbenbart ikke af befolkningen generelt opfattet som en tvangsforanstaltning. Dog ved vi endnu meget lidt om, hvordan forskellige befolkningsgrupper i de første årtier opfattede konfirmationsforordningen. Vi ved imidlertid, at konfirmationen med årene blev stærkt befæstet i befolkningens kulturelle liv; så stærkt, at den har holdt sig levende igennem også det 20. århundredes sækulariserede samfund og skole.

For skolen blev det af afgørende betydning, at der i forordningen blev slået fast: »*Ingen Børn maa til Confirmation antages, med mindre de tilforn ere holdte i Skole og underviste i de nødvendige Christendoms Stykker.*« Da der ikke var skoler i alle landsbyer blev det tilføjet, at børnene også kunne blive underviste privat.

En vis viden skulle børnene altså have, inden de fik lov til, at gå hos præsten, for at blive katekiseret, inden de tilsidst blev eksamineret og konfirmeret. I denne viden, som de skulle have før konfirmationsforberedelsen, lå et vist mål af læsefærdighed. Præsten var den, der suverænt afgjorde, om det enkelte barns viden var acceptabel som grundlag for konfirmationsforberedelsen. Det er gennem nødvendigheden af at opfylde dette krav, at konfirmationen har fået så stor betydning for skolen og for læsefærdighedens udvikling i befolkningen.

Som det fremgår af forordningens indledning var det ikke en ny skik, som blev indført med konfirmationsforordningen. Den havde længe forekommet »her og hisset«. I *P. G. Lindhardts* bog om konfirmationens historie i Danmark, der blev skrevet til 200-årsjubilæet i 1936, viser han, hvordan der allerede i 1600-tallet indførtes konfirmation enkelte steder i hertugdømmerne.[1] Overalt var baggrunden til konfirmationens indførelse en konstatering af befolkningens store uvidenhed og formodenlig også store ligegyldighed overfor kirkens lære. Undervisningen, der skulle føre til et personligt gennembrud i den enkeltes forhold til kristendommen skulle afsluttes med konfirmation og altergang.

Også i kongeriget havde der i begyndelsen af 1700-tallet været forslag fremme om en konfirmationsforordning. På Fyn havde biskoppen således foreslået en sådan forordning, men der var ingen interesse for sagen ved det landemode, hvor forslaget blev stillet.

P. G. Lindhardt peger på tre faktorer, der førte til konfirmationsforordningen i Danmark. Den ene er den nævnte påvirkning fra hertugdømmerne. Den anden er en påvirkning fra England. Den gjorde sig gældende fra 1600-tallets slutning både gennem studierejser og gennem oversættelse af engelsk religiøs litteratur. I engelsk gudstjenesteliv lå en stærkere betoning end i den danske af det praktiske, konkrete kristenliv.

Den tredje faktor er den kirkelige retning, pietismen, der gennem de første årtier af 1700-tallet fik støtte af hofkredsene omkring kongen.

Da jeg ikke her skal foretage en kirkehistorisk vurdering af konfirmationsforordningen, vil jeg springe let hen over meget af forordningens forhistorie. Jeg vil dog standse lidt ved pietismen og den kirkekamp, der udspillede sig i andet og tredje årti af 1700-tallet, fordi den efter min opfattelse sætter både konfirmationsforordningen og dennes følgevirkninger på det skolemæssige område ind i et større perspektiv.

I sin bog om folkebibliotekernes forgængere, der bl.a. behandler pietismens betydning for det religiøse liv og den religiøse litteratur, siger Helge Nielsen: »*Pietisterne gjorde den store opdagelse, at kristendom og reformation ikke var trængt igennem hos almuen, og de tog fat med kraft på at oplyse den kristeligt*«.[2] Citatet er jo nok i al sin enkelhed en væsentlig baggrund for det nye fremstød, der kom i 1736.

Reformationen havde indført, hvad vi plejer at kalde »det almindelige præstedømme«. Det vil sige, at reformationen gav den enkelte ansvar for sit eget liv, og ikke mindst livet »hinsides«. Det var et ansvar, som den katolske kirke tidligere havde taget, den gang man end ikke fandt

det nødvendigt, at menigheden forstod de salmer og tekster, der blev brugt under gudstjenesterne. Efter reformationen skulle den enkelte kunne læse og forstå både salmer og tekster i bibelen. Luthers lille katekismus blev en kortfattet vejledning i de centrale punkter i kirkens budskab. I århundredet efter reformationen blev meningheden derfor gennem den såkaldte »degnelæsning«, undervist i, hvad man udtrykte som »deres saligheds sag«.

I slutningen af 1600-tallet måtte man dog fra kirkens side konstatere, at denne undervisning ikke havde haft den fornødne gennemslagskraft. Der forekom stadig et vrimmel af gamle skikke og forestillinger fra katolsk tid, ja nogen stammede vel endda fra hedensk tid.

Statskirken og læsefærdigheden

Det, den pietistiske kirkeretning ønskede, var altså en religiøs opstramning i befolkningen, en opstramning som byggede på den enkeltes evne til at læse indenad i skrifterne og personlig tilegne sig deres religiøse indhold. Her kom forestillinger om himmel og helvede til at spille en rolle blandt de mere radikale pietister. Det nyttede ikke, at ortodokse præster prøvede på at advare mod sværmeri og dommedagsprofeter. Pietismen havde fået for godt fæste i hofkredsene.

Den ortodokse provst i København *Morten Reenberg* var en af dem, der prøvede at advare mod pietistiske mørkemænd. Han sagde under en prædiken i Søllerød kirke i 1734, at de, der ville indføre en ny lærdom, der fik folk til at tvivle på deres salighed og være bedrøvede overfor døden, var ved at udbrede, hvad han lige ud kaldte en djævelsk lærdom.[3)]

I et læsekyndighedsperspektiv er det interessant, at der den dag sad en skolelærer, *Simon Michelsen Stenholdt,* som tilhører i kirken. Han var yderliggående pietist, og han kunne ikke lide Reenbergs prædiken. Efter gudstjenesten gik han hjem og skrev et flere sider langt brev til provsten, hvor han punkt efter punkt gik i rette med dennes udlægning af teksten under prædiken. Brevet findes opbevaret endnu og har et par gange været omtalt i lokalhistoriske værker. Stenholdt sluttede sit brev således: »*Gud give, at i i Kærlighed vilde anamme det efter Guds aabenbarede Ord, og nøje eftertænke det imellem Gud og Eders egen Samvittighed, og lade, det tjene til Forbedring baade for Eder selv og for andre.*« Nogen større ærbødighed for øvrigheden lyser der ikke ud af dette iøvrigt velformulerede brev.

Når jeg nævner Stenholdts brev i forbindelse med konfirmationens for-

historie, er det, fordi jeg mener, at det viser os, hvor den ideologiske grænse gik for den læsefærdighed, som man fra statskirkens side ønskede, at befolkningen skulle få. Grænsen gik ved statskirkens egen fortolkning af teksterne.

Forholdet var endnu sådan i begyndelsen af 1700-tallet, at det ikke var alle bibeltekster, der blev benyttet ved gudstjenesterne. Nu tog mange pietister sig for at læse hele bibelen, og hvad værre var, man begyndte også i lægmandskredse at samles hos hinanden og læse og udlægge teksterne selv. Så snart man var udenfor de tekster, der blev brugt ved gudstjenesterne, stod man imidlertid uden den fornødne vejledning af præsterne. Det kunne, set med myndighedernes øjne, føre til en begyndende opløsning af kirkens enhedsdannelse.

En mand som skolelærer Stenholdt kunne man vel stoppe uden større vanskeligheder, men mere problematisk var det, at også en del af præsteskabet begyndte at vise en tiltagende radikalitet.

For statskirkens øverste myndigheder må det i en tid, som Lindhardt karakteriserer som meget forvirret, »*hvor ortodoxe, pietistiske, hernhutiske og rent sværmeriske anskuelser florerede og kæmpede om magten, og hvor bølgerne ofte gik højt*« – ja, da må det blive vigtigt at styre udviklingen ind i mere rolige pietistiske farvande og få kontrol med udviklingen.

Det er bl.a. i dette perspektiv, jeg mener at man må se konfirmationsforordningen i 1736, og de øvrige initiativer, der i årene omkring 1736 blev taget fra statskirkens side, for at sikre den kirkelige enhedsopfattelse.

Statskirken pressede i 1736 en fælles religiøs grundholdning igennem hos både lægmand og præst gennem en fælles grunduddannelse i skole eller privat med læsning af bestemte religiøse bøger og skriftsteder; gennem en fælles konfirmationsforberedelse med uddybet forklaring af og indlæring af skriftstederne, med afsyngning af fælles salmer og sluttelig gennem en eksamination af præsten og en konfirmationshandling i kirken, der var fælles i alle kirker hos alle præster over hele landet.

Allerede året efter konfirmationens indførelse udkom hofpræst *Erik Pontoppidans* katekismusforklaring: »*Sandhed til Gudfrygtighed*«, der i mere end et halvt århundrede, ved siden af katekismussen, blev **bogen** i undervisningen frem til konfirmationen. I 1738 udkom en ny psalmebog, også udgivet af den meget produktive hofpræst. Indholdet var som i forklaringen afpasset efter de nye kirkelige strømninger. I 1738 indførtes en kirketugtsforordning, der nærmest tvang befolkningen til at møde op i kirken til gudstjenesterne. I 1739 kom skoleloven, der lagde rammerne

for den undervisning, der skulle gå forud for konfirmationsforberedelsen. Endelig kom i 1741 den såkaldte konventikelplakat, der forbød menigheden, at samles hos hinanden og læse og diskutere bibelen, uden at der var en præst til stede. Hermed var der så at sige lagt låg på den personlige selvstændiggørelse i religøse anliggender i næsten et århundrede.

Stat og kirke ønskede således, at bestemme både, hvad befolkningen skulle læse, og hvad de skulle mene om det, de læste.

Konfirmationen og de unge

Konfirmationsalderen blev sat til ca. 14 år, og normalt blev man konfirmeret, inden man var fyldt 19 år. Der var dog flydende grænser, og de gav anledning til megen uenighed.

Det var præsten, der bestemte, hvor lang en konfirmationslæsning der var behov for. Der var dog sat en minimumsgrænse på 1/4 år, men der findes eksempel på, at præster kunne kræve et helt års forberedelse. Fandt præsten, at en dreng eller pige på trods af forberedelsen ikke var moden til at konfirmeres, kunne han udsætte konfirmationen til næste omgang.

Konfirmationsforberedelsen skulle afholdes i præstegården to gange om ugen. Der blev som regel konfirmeret lige efter påske og lige efter mikkelsdag. Da de unge sammen med deres forældre oftest var ivrige for at blive løst af skolens og kirkens bånd, så kunne det ske, at man prøvede hos en nabopræst, hvis sognets egen præst var for nidkær med hensyn til de kundskaber, der krævedes til konfirmationen. Det måtte man ikke. I 1794 blev det til gengæld bestemt, at hvis en præst havde nægtet at konfirmere et barn, som derefter ved en undersøgelse viste sig dygtig nok, så måtte barnet blive konfirmeret af en anden »*retsindig*« præst.

Nu kan man fristes til at stille et spørgsmål ved, hvor omfattende konfirmationsforordningen egentlig blev. En ting er jo lovgivningens intentioner, en anden er, hvordan den kommer til at fungere i praksis. Til dette spørgsmål må man imidlertid konstatere, at myndighederne virkelig havde sat trumf på. Således var det bestemt, at man f.eks. ikke måtte troloves eller giftes uden først at have været til alters, og man kom ikke til alters uden først at være blevet konfirmeret. Man kunne heller ikke fæste en gård uden at være konfirmeret, heller ikke kunne man blive soldat. Det vil sige, at konfirmationen blev en forudsætning for at opnå visse borgerlige rettigheder, som vi idag opnår ved myndighedsalderen. Det fik vide perspektiver for konfirmationens samfundsmæssige betydning langt ind i det 19. århundrede.

Konfirmationen og skolegangen

Konfirmationens store betydning for skolegangen lå i dens krav om en forberedende undervisning forud for konfirmationsforberedelsen. Herved fremskyndedes etableringen af et ordnet skolevæsen i landet, samtidig med at konfirmationen igennem mere end et århundrede blev en art eksamen i kirkelig regi på både privat og offentlig undervisning.

I 1814 loven blev det slået fast, at intet barn kunne antages til konfirmation, førend skolekommissionen efter eksamen havde fundet, at det kunne udskrives af skolen; og intet barns skolegang kunne ophøre, førend det havde været til konfirmation.

13 årige, der havde opnået skolens kundskaber, kunne dog blive fritaget fra den meste skoleundervisning, indtil konfirmationen havde fundet sted.

Alderen for udskrivelse af skolen blev et stridsspørgsmål gennem hele 1800-tallet. I 1855 blev det slået fast, at konfirmationen ikke kunne udskydes længere end til 15-års alderen. Derved ophørte undervisningsforpligtelsen også ved det fyldte 15 år. Først efter skoleloven i 1899 forsvandt forbindelsen mellem udskrivningsalder og konfirmation, men på dette tidspunkt var forbindelsen i det hele taget ved at ændre karakter i retning af, hvad vi kender fra skolen idag.

Dispensation fra kundskabskravene og alderskravene kunne dog gives af biskoppen. Som regel blev det givet dispensation for personer med meget små evner, men også enkelte unge fra socialt dårligt stillede hjem, kunne få dispensation, sådan at de kunne udskrives af skolen og begynde at tage arbejde.[4)]

Tvangsundervisning

Hvad med dem som vitterlig ikke ønskede at blive konfirmeret?

Som tilhørende den evangelisk-lutherske kirke var der ingen vej udenom. På dette punkt var alle stillet lige. Valgmulighed for den evangelisk-lutherske menighed blev først gennemført i 1850erne, men indtil 1880erne dog med tab af borgerlige rettigheder.

Soldater uden foregående konfirmation blev tvangsunderviste i hvert tilfælde i 1700-tallet, ikke bare i religion, men også i skrivning og regning. Tvangsunderviste blev også en anden gruppe – tugthusfangerne. Således blev i hvert tilfælde tugthusfangerne i Viborg sat til undervisning to timer om dagen, indtil de var modne for konfirmation, hvis det viste sig, at de ikke var konfirmerede før indtagelsen. Derefter blev de konfirmerede

af fængselspræsten.[5] Det samme gjaldt børn, der opholdt sig på tugt- og forbedringshuse. Først i 1848 lempede myndighederne på kravet om tvangsundervisning ved tugthuse for at opnå konfirmation. Lempelsen indholdt dog den bestemmelse, at vedkommende skulle tvangsundervises hos den stedlige præst.

Bestemmelsen om tvangsundervisning af børn på tugt- og forbedringshuse kaster muligvis et nyt lys over den barske bestemmelse fra 1741, der gav forældre mulighed for at sende deres »vanartede« børn et sådant sted hen. Selv om loven uden tvivl er kommet i stand af hensyn til de voksne, så kan man konstatere, at børnene ved »systemets« hjælp fik et vist mål af læse-regne og skrivekyndighed; og at de ved hjælp af den påtvungne konfirmation opnåede borgerlige rettigheder som voksne.

Unge fra andre trossamfund end den evangelisk-lutherske skulle selvfølgelig ikke konfirmeres. I 1800-tallet blev det skudsmål, som skolekommissionen kunne udstede, efter endt skolegang, deres erstatning for præstens konfirmationsattest. Uden borgerlige rettigheder blev de altså ikke.

Var der befolkningsgrupper, som ønskede at slippe udenom kirkens konfirmationsforordning, så måtte de altså afstå fra de nævnte borgerlige rettigheder. For de laveste socialgrupper i byerne var fæste eller køb af fast ejendom sjældent opnåeligt. Konfirmationen som betingelse for giftemål var derimod betydeligt mere tungt vejende, – hvis det da var nødvendigt at leve sammen som ægteviede. I nyere svensk socialhistorisk forskning er man blevet klar over, at relativt mange fattige beboere i byerne levede ugifte sammen i 1700 og 1800-tallet. Er dette tilfældet også i Danmark blev konfirmationsforordningen ikke den samme nødvendighed for denne gruppe, som for f.eks. bønderne på landet.

Mange spørgsmål omkring konfirmationens betydning for de borgerlige rettigheder er endnu ikke undersøgt til bunds. Her ligger en spændende historisk opgave og venter på sin løsning.

Kirkens og skolens læsefærdighedsbegreb

Efter dette er det vel nærliggende at spørge, hvad det var for en læsning, som de unge skulle præstere, når de var modne nok til konfirmationslæsningen? Man bliver her nødt til at se på, hvad det var for krav, som gejstligheden stillede til læseindlæringen. Det er et spørgsmål som vedrører definitionen på det gejstlige læsekyndighedsbegreb.

Almueskolerne på landet, som underviste efter skoleforordningen af 23. jan 1739, var forpligtet til at give børnene kundskaber i læsning og

katekismusindlæring. I lærerens instruks stod: ... »*alle Børn i Skolen skal han først lære at læse reent og reeligt i Bøger.*« Hvad betød dette?

I en protokol fra en kongelig skole i Landerslev,[6] nær Jægerspris, ført fra 1778-1796 kan man finde følgende karakteristik af børnenes kundskaber i læsning, skolens eneste fag: »*Uden Cath Sentens, inden Forkl sp 217* (barnet var 8 3/4 år) *Uden cath 5 part. inden Ev 5te S H3 K* (evangeliebogen, 5. søndag efter hellige tre konger) (barnet 11 år) *Uden Forkl sp 218, inden NT pag 173*« (barnet 9 3/4 år)

De mange forkortelser henviser til bøger, som skoleloven i 1739 foreskrev til brug i skoleundervisningen: *Luthers lille katekismus, Pontoppidans Forklaring; Davids Psaltere, Det ny Testamente, Pontoppidans psalmebog samt ABC-læsning* for den første læseindlæring. Også denne havde i begyndelsen et religiøst indhold hvor Fadervor og andre bønner fulgte direkte efter abc'en.

I forkortelserne »*inden*« og »*uden*« møder vi to specielle udtryk for læsefærdighed i 1700-tallet og i begyndelsen af 1800-tallet: indenadslæsning og udenadslæsning. Det er vanskeligt at til fulde forstå den gejstlige definition af indenadslæsning, måske fordi læsning i visse gejstlige kredse ikke synes at opfattes som en færdighed af selvstændig værdi for børnene, men som et trin på vejen til at tilegne sig kristendommens grundsandheder således, at den kunne fremsiges uden at se i bogen, men dog med forståelse af den læste tekst: udenadslæsning.

At læse indenad var i skolesammenhænge oftest at læse en i forvejen kendt, trykt tekst sammenhængende, specielt ved at læse den højt. Helst skulle denne læsning være reelig og reen som 1739-loven sagde.

Denne form for indenadslæsning var et minimumskrav som ethvert nok så skoleforsømmende barn skønnedes at have mulighed for at opnå inden konfirmationsalderen. Skolen krævede ikke at al indenadslæsning skulle læres udenad. Til konfirmationen krævedes Luthers lille katekismus med de 10 bud, bønner og trosbekendelse etc. samt svar på stillede spørgsmål fra katekismusforklaringen og nogle salmer. Præsterne afgjorde selv, hvor store krav de kunne stille til de enkelte elever. Elever med små evner blev ikke sjældent lempet igennem konfirmationen.

I et rescript fra 1790 findes en definition på gejstlige læsekrav, der viser, at man fra kirkens side på denne tid var indstillet på, at læsefærdigheden skulle gå langt ud over den kendte trykte religiøse tekst. Der står: »*For tilstrækkelig Læsning i Bog anses det, naar Barnet tydelig og uden Vanskelighed kan læse i enhver trykt Bog i Landets Sprog.*«

Endnu var håndskriftlæsning ikke et krav til eleverne. Brevlæsning og manuskriptlæsning var en verdslig foreteelse, der endnu ikke var almindelig, så længe skrivningen ikke var et alment skolekrav.

Ungdommens læsefærdighed

Hvordan forholdt det sig da i praksis med konfirmationsungdommens læsefærdighed? Ja, skal man tro på de udtalelser, som blev givet ved de årlige landemoder, så stod det småt til, i hvert tilfælde i begyndelsen. I 1749 siges der således fra det sjællandske landemode at:

»*man med forundring fornemmer at skønt nu i 8 aar har været skoler overalt den dag endnu antages folk til Konfirmation, som ej kan læse i bog, tvært imod den Kgl forordning*... og det følgende år: *Skolebørnene og unge maa tilholdes at læse Catechismen »reent og reeligt«, da det er jammerligt på adskillige steder at høre, hvordan en del Børn og Ungdom læse Catechismen urigtig, forfalske ordene, udelade og tilsette stavelser, derfor maa degne og skoleholdere tilholdes at lære de unge Luthers lille Catechismus reen tydelig og forstaaelig og ligesom Sentenserne og Hustavlen*«.[7]

Endnu 30 år efter forordningen hed det, at der stadig indløb klager over, at adskillige konfirmanter ikke kunne læse i bog. Derfor blev præsterne nu forpligtede til at indsende lister over sådanne børn til provsten, med angivelse af årsag til, at de var så langt tilbage i læsning. Problemet aktualitet kan også ses af en skrivelse i 1783, der indskærper, at præsterne ikke må bruge udtog af katekismusen for at »*tjene dem som vil slippe lettere igennem*«.

Indenadslæsning betød altså ikke i alle tilfælde, at de unge fra nu af lærte at læse i enhver trykt tekst, men det vigtige i et læsefærdighedsperspektiv var, at de unge fik en træning, som gjorde det muligt for mange af dem at gå videre selv og udvikle læsefærdigheden til andre trykte tekster, altså at opnå en funktionel læsefærdighed.

Skrivning

Skrivning hører man endnu ikke om i en konfirmationssammenhæng. Medens læsning var et påbud i skolen fra 1739 var skrivning et tilbud, som forældre, der havde råd til at betale lidt for skrivematerialer, kunne udnytte. Skolen skulle således give skriveundervisning til de børn, der bad om det. Til gengæld kostede det altså lidt og der var ikke som ved læsningen lagt et mål for indlæringen, som bagefter skulle kontrolleres af anden myndighed.

Konfirmationsdragt ca. 1890. (Nationalmuseet).

Generelt må man sige, at skrivefærdigheder indtog en helt anden position i hjemmene end læsningen. De små børn kunne ofte læse lidt når de kom i skole. Det havde de lært hjemme af en gammel bedstemor eller af andre i hjemmet. Men der var betydelig færre, der kunne skrive af den voksne befolkning. Derfor er skolen i sig selv en mere betydningsfuld faktor for skrivefærdighedens udvikling end for læsefærdighedens udvikling.

I de gejstlige visitatser i landsbyskoler, der blev foretaget af provster og biskopper, møder man sjældent omtale af skriveundervisning i de første årtier efter 1736. Jeg er dog ikke helt sikker på, at visitatsberetningerne giver et dækkende billede af undervisningen i skolen. Måske blev skriveundervisningen slet ikke noteret, fordi den ikke have at gøre med det gejstlige mål for skolen, som de gejstlige skulle kontrollere.

Sproglig opdragelse af befolkningen

Gennem skolens og konfirmationsforberedelsens undervisning i læsning fandt en sproglig opdragelse af befolkningen sted. Skolen fulgte sproglige normer fra disse ganske bestemte bøger, der indtil 1780erne og 1790erne var fælles for hele landet. Også i denne henseende var skolens påvirkning af befolkningen betydelig. Der har næppe siden været en sådan tæt sammenhæng mellem det – ganske vist lille emneområde – der blev lært i skolen og den voksnes brug af det lærte. Det bogsprog, der lærtes i skolen, og de begreber, der fulgte med over i konfirmationslæsningen, brugte befolkningen sidenhen hele livet i alle kirkelige sammenhænge, – og de var mange, og de indgik ofte i forstillinger og i talemåder. Læsningen i de nævnte grundbøger gav bonden en fælles religiøs referenceramme og et fælles bogsprog.

Dette kirkeligt dominerede mål for undervisningen var som udviklingen forløb ikke nok for det samfund, som henimod århundredets slutning blev præget af nye økonomiske, sociale og pædagogiske strømninger og som over nogle årtier forandrede almuens livsvilkår afgørende.

1814-loven og konfirmationen

Der skete ingen ændringer i konfirmationens stilling i forbindelse med gennemførelsen af landboreformerne, men skriveundervisningen og regneundervisningen dukker op i visitatsberetningerne i 1780erne og -90erne og vidner om gejstlighedens vågnede interesse også for disse fag.

De ændringer, der gennemføres kommer først i 1814-loven. I 1814 ud-

vides kravene til skolens undervisning som betingelse for konfirmationsforberedelsen. Nu kommer både skrive- og regnekundskaberne til.

I 1846 hedder det f.eks. i forordningen for det københavnske skolevæsen, par. 55: 8)

»Intet Barn maa antages til Confirmationsforberedelse, førend det ved aflagt Prøve har godtgjort, at det foruden den fornødne Religionskundskab har erhvervet den Færdighed i Læsning, Skrivning, Regning, Retskrivning og Skriftlæsning som ved dets SkoleUnderviisnings Ophør efter Omstændighederne kan ansees tilstrækkelig.«

Konfirmationen vedblev gennem hele 1800-tallet at have en meget stor betydning for de unge. En så vigtig bestemmelse, som den, at vielse krævede en konfirmationsattest, bortfaldt først i 1880erne. Konfirmationen blev stadig betragtet som et meget væsentligt skridt for den unge og som en overgang til en voksentilværelse eller snarere til en ungdomstilværelse. »*Den konfirmerede ungdom*« er et begreb, som man hyppigst støder på i tekster fra 1800-tallet. Den periode varede helt til vedkommende blev gift og stiftede eget hjem.

Konfirmationens krav til opnåede skolekundskaber blev faktisk i mange tilfælde en garanti for, at børnene, uanset skoleforsømmelsernes højde, nok på en eller anden måde skulle opnå det minimum af læse- og skrivefærdigheder, som krævedes for at blive konfirmeret og dermed blive udskrevet af skolen. Som jeg før nævnte, så blev der dog i 1855 sat en bestemt alder for udskrivning af skolen. Som 15 årig skulle man have lov til at slippe skolen, uanset om man havde opnået konfirmationsforberedelsens minimumsniveau.

Selvfølgelig var ikke alle arbejdsgivere lige begejstret for at sende deres tjenestedrenge eller tjenestepiger i skole så at sige i arbejdstiden. Fabrikant *Drewsen* på Strandmøllens papirfabrik i Lyngby protesterede imod de nye skoletanker, der kom frem i årene forud for 1814-loven. Han prøvede omkring 1810 på at få lov til at fortsætte den skik, han og hans fader før ham havde haft, med at vente med at sende de fattige drenge, som arbejdede på fabrikken, i skole til et halvt år før konfirmationsforberedelsen

»*Skulde ieg ... mod Formodning, ikke see mit Ønske besvaret saaledes som ieg attraaer har ieg ingen anden Udvei end at afskedige alle skolepligtige Drenge herved Fabriquen, hvoraf en Deel da rimeligvis vil tilfalde Fattigvæsnet til Byrde ...*«[9)]

Konfirmationen og de handicappede

Også for de handicappede gjaldt konfirmationens betingelser. Døvstumme børn skulle således som det ses i en skrivelse i 1814 skriftligt kunne gøre rede for deres konfirmationskundskaber. Her var altså skrivefærdigheder helt nødvendige.

Umiddelbart kunne man finde det lidt parodisk, at også åndsvage børn skulle have konfirmationen som mål for den undervisning, som de efter 1800-tallets midte modtog på forskellige institutioner. At konfirmationen med dens læse- og skrivefærdighedskrav faktisk fik betydning også her, har kandidatstipendiat *Nete Wingender* kunnet konstatere ved at studere arkivet fra Gl Bakkehus. Ikke helt få børn blev her konfirmeret, og breve i arkivet vidner om at en del af dem opnåede en funktionel læse- og skrivefærdighed.[10)]

Forbindelsen til skolen svækkes

Efter 1814 bliver karaktererne i skolen afgørende for vurderingen af, om børnene havde opnået det tilstræbte kundskabsmål. I 1899, efter den nye skolelov, mister karaktererne i skolens fag atter sin betydning som adgangstegn til konfirmationsforberedelsen. I en skrivelse den 15. nov. d.å. siges det, at der ikke længere er fornødent at kræve specialkarakterer for børn fra offentlige skoler eller friskoler, idet det væsentligt er sognepræstens skøn over barnets kundskaber og modenhed, der er afgørende.

Sådan var det også i de første årtier efter 1736. Omkring år 1900 var imidlertid sognepræstens stilling i lokalbefolkningen så forandret, at den indførte ændring ikke betød en skærpelse af bestemmelserne, men tværtimod en lempelse.

I 1902 tages det næste skridt. Dette år bortfalder sognepræsternes forpligtelse til at indsende fortegnelser over konfirmandernes kundskaber og opførsel.[11)]

I 1909 kommer den nye konfirmationsforordning, der moderniserer forholdene og viser frem mod dagens situation.[12)]

Konfirmationsforordningen i praksis

Lad os til sidst lytte lidt til, hvordan de unge selv oplevede deres konfirmation.

At mødes i præstegården to gange om ugen i flere måneder, betød, at unge mennesker i sognet blev ført sammen og dette samvær har gjort stærkt indtryk på mange. Det fremgår af mange erindringer. At det også

kunne få alvorlige følger, ses af en skrivelse fra 1745. Dette år kom således en forordning om, hvordan den ungdom som før eller under præparationen begik »leiermål« skulle afstraffes:

»... At forebygge den grove Forargelse, som ofte er forefaldet, ved det unge Mennesker blandt gemene Folk for eller under deres præparation til Confirmation begaae Leiermaal, saa at de enten confirmeres efter Barsel-Sengen eller ere ganske svangre, paa den Tiid de skulle fornye deres Daabes Pagt. Da saadanne Folk endog ofte, ligesom til Belønning for deres Ondskab, paastaae, at der skal hastes med dem, Præparationen afkortes og Confirmationen meddeles, skiøndt de ikke ere tilstrækkeligen oplyste, og ofte ikke kan læse i Bog, og, naar Præsten ikke vil føie dem eller Forældrene derudi, skriges over en ugudelig Haardhed, paa Døds-Fare i Barselseng, og Præsten skyldes for at være aarsag til deres Beskiemmelse, saasom de ville ægte hinanden. Hvorudover deres i saa Maader begangne Uterlighed ei alene bliver aabenbare for hele Meenigheden og en stor Forargelse for andre, men endog saadan deres Ondskab blive aldeles ustraffet, hvoraf Unge let kan tage Exempel og bruge syndig Sammenleie just for at blive frie for Skolegang, for at læse i Bog og at prøves saa nøie eller præpareres saa længe ...

Forordningen bestemte at præsterne ikke måtte gøre undtagelser, og at de unge syndere efter konfirmationen skulle »*staa aabenbar Skrifte*«. Ægtede de hinanden skulle de slippe for leiermålsbøder, hvis ikke kunne de ende i op til et år i tugthuset.[13)]

Præsterne kunne, som citatet viser, blive udsat for stærk pression fra fortvivlede forældre, der ønskede at haste en konfirmation igennem for deres gravide piger.

Men præsterne kunne også udnytte den klemme, de havde på befolkningen. Det fremgår af flere direktiver. I 1744 kom et rescript, hvor der blev alvorligt befalet, som det står:

»at det under Kongens Unaade og derpaa følgende Straf skal være Præsteskabet efterdags aldeles forbuden af fattige og Almuesfolk at modtage det ringeste til Belønning af dem, som agte at gaa til Konfirmation og ei heller dem derfra at afvise, eller dem dermed at opholde længere, end høj nødvendig udfordres, til at underrette dem om deres Sagligheds sag«.

Biskoppen fik til opgave at kontrollere at præsterne ikke på denne måde prøvede at presse penge ud af de fattige, for at lade dem slippe igennem konfirmationen.[14)]

Der var i 1736 bestemt, at konfirmationen skulle være gratis, men det blev snart en vane, at konfirmanterne, i hvert tilfælde dem der havde råd til det, gav en gave til præsten på konfirmationsdagen. I 1880erne

fortæller en landarbejder, der voksede op på en fattiggård, hvor pinligt det kunne være at være i hans situation en sådan dag. Børnene blev efter konfirmationen inviteret hjem til præsten og fik kager. Herunder sagde præsten, gengivet i landarbejderens eget skriftsprog:

»*Ja kære børn nu bliver vi jo aldri Samlet mer i denne stue men nu ser i alle disse kager di maa i nu Spise allesammen for saa får vi godt Vejer i Morgen og saa plejer i ju have et par Skilling med jemmefra til jeres gamle præst uden dem fra gaarden. Jeg og en Pige vi havde jo ingen Penge saa den Bemærkning behøvede han ju ikke at komme med, der var ingen Fest for os ingen Gaver eller Telegrammer, saa skulle vi ud at tjene jeg blev fæstet hos en Gaardmand.*«[15]

Præsten har muligvis på denne kluntede måde ønsket at få børnene på »gården«, til ikke at føle sig flove over, at de ikke havde gaver med. Det var ikke noget han forventede af dem.

Selv om de sociale skel kunne gøre ondt en dag som konfirmationsdagen, spillede tøj og gaver slet ikke den rolle, som de er kommet til at spille i de sidste årtier. Ofte lånte drengene støvler og andre dele af tøjet af venner eller slægtninge. I 1700-tallets slutning blev det fastlagt, hvad slags tøj pigerne skulle møde i. Bondepigerne skulle bære de dragter, der var almindelige for bondestanden. Et direktiv, som dette, kunne dog tyde på, at mange familier allerede på dette tidspunkt var ved at lægge konfirmationen op på et for højt materielt niveau.[16]

Ligesom vi har set, at enkelte præster kunne bruge deres ret til at udskyde konfirmationen for at fremtvinge modydelser af befolkningen i 1700-tallet, så blev konfirmationen af nogle også brugt som et disciplinærmiddel helt frem til 1800-tallets slutning. På Gl Bakkehus blev børn, som ikke opførte sig pænt, nødt til at vente yderligere et år på at blive konfirmeret og altså på at blive udskrevet fra institutionen.

I en bondeerindring om 1850ernes forhold hedder det: »*Præsterne var ogsaa nidkære i den Tid til at vise Konfirmanter ned d.v.s. nægte at konfirmere dem, naar de enten havde forset sig, eller især naar de var for udygtige til deres Udenadslæsning. Det skal dog siges, at der var uhyre stor Forskel paa Præster i den Henseende. Det var som oftest Tjenestedrenge, der daarligt kunde faa Tid til Læsning hjemme. Jeg har kendt Drenge, der forgæves gik til Præst i flere aar. Nu, da konfirmationen som saadan (Bekræftelse) for det meste er afskaffet, er den Slags Dumping jo ogsaa bortfalden ...*«[17]

Uligheden stak også frem med hensyn til placeringen i kirken. Her var det ikke de formuende, der skilte sig ud fra de uformuende men

Pastor Terkelsen, Ørre, fotograferet 1897 med hustru, børn, stuepiger og konfirmander. (Herning lokalhistoriske arkiv).

de dygtige, der skildte sig ud fra de mindre dygtige. De bedste læsere skulle nemlig stå øverst i kirken. Den øverste plads var noget ambitiøse skolebørn og deres ikke mindre ambitiøse forældre kunne kæmpe for at opnå i årevis. I en erindring fortælles om en dreng, der efter ihærdigt arbejde endelig var nået frem til den øverste plads i kirken, men var så uheldig, at man netop det år lavede om på ritualet, sådan at børnene kom til at stå i rækkefølge efter alder: de ældste øverst – i og for sig en demokratisering af ritualet. Som den yngste kom han nu i stedet til at stå nederst. Det blev en skrækkelig oplevelse, både for drengen og hans mor.[18)]

Søren og Severins konfirmation

Lad mig slutte med at give et billede af, hvordan Søren og Severin oplevede deres konfirmation. De har nemlig begge fortalt om det i erindrings- og dagbogsform.[19)]

Søren Pedersen, fra Havrebjerg ved Slagelse, blev født i 1776. Han blev konfirmeret i 1792. Søren Pedersen fortæller, at han kom i skole allerede som 4 årig, fordi han gerne ville følges til skole med en større søster. Da han var 10 år havde han allerede lært både »*Catecismusen, Forklaringen, de 7 Davids Salmer tillige med nogle af kirke salmerne alt udenad og kunde des foruden læse skikkelig godt inden i enhver simpel dansk bog.*« Herefter begyndte han at lære at skrive, men da læreren ikke selv var så dygtig, får han det faktisk først lært efter sin konfirmation.

Søren blev først konfirmeret, da han var 16, fordi forældrene gerne ville at han skulle være så moden, at han kunne forstå »*den højtidlige handling*«. Søren tilhørte den sidste årgang, der blev konfirmeret efter Pontoppidans forklaring. Den blev netop dette år afløst i sognet af biskop Balles lærebog. Om konfirmationen fortæller han:

»Men ellers var vi børn 10 i tallet som det aar gik til læsning, meget gode læsere paa en dreng nær, som intet kune læse noget, jsær var vi fire drenge og 3 piger som meget got kunne læse. Ieg stod øvers i kirken den dag vi blev konfirmeret og kune ogsaa af dem alle best læse, men det var et pr ældre børn ind ieg der bedre kunne svare paa udlægelses spørgsmaalene ind ieg. Ieg havde ved min konfirmatsion lært uden ad baade den liden Luters Catecismus den store podipodansiske[20] *forklaring, den store bibelske historie a 104 historier, de 7 udvalgte Davids samler og 64 kirke salmer alt udenad. Hvad inden ads læsning der blev mig foresat kune ieg læse ordentlig ...«*

Næsten 40 år senere blev Severin Weiersøe konfirmeret i Trabjerg ved Holstebro, der er lidt mere humør i hans beretning. Den 22. nov 1828 skriver han:[21]

»5 Gange havde vi nu været hos Præsten til Overhøring. Vi gaae 2 gange om Ugen og komme ikke fra ham sommetider, inden det er mørk Aften. Baade med Piger og Drenge ere vi alt 26. Jeg er den 4de af Drengen fra ovenaf. Jens Erichsen og de andre ville tidt drille mig med, at jeg gaaer og Kjerester med den Ane Kirstine i Nygaard ... Havde det endda været Ane Hedegaard ... hun har saadanne deilige Smilehuller i Kinderne, naar hun leer.«

Halvanden måned senere skriver han:

»Hver eneste Søndag gaaer jeg i Kirke. Den gamle Psalmebog med det nye Testament bag i tager jeg altid med tillige med en snes Mærker til at stikke ind mellem Bladene. Hver Gang saa præsten capitelfæster, som f.Ex. han kan sige: »Som vi læse hos Evangelisten Luc. i hans Evangeliebogs 23de Cap. 34. Vers, slaaer jeg strax op i Testamentet og lægger Mærke dertil, og saaledes kan jeg sommetider have 16 Steder at læse for dem, naar jeg kommer hjem. De sige da: »De er da en skammelig Dreng te aa housk. Jen haa snaa liose gaat

aa et, som jen haai uaar i Kjerk.« Det er ellers noget, jeg selv har fundet paa; men det kan jo være skjøn nok. Ligeledes har jeg syet en Bog ind af et Ark Papiir til at skrive Inddelingen af Lærebogen i, som vi skulle huske til Præsten. Det er der aldrig nogen af de andre, der har tænkt paa.«

Jo, Severin var en opvakt dreng, og frugten kunne han høste på sin konfirmationsdag. Den 27. april 1829 skriver han:

»Saa er jeg da bleven confirmeret, og det gik grumme godt; jeg blev rigtig flyttet op og stod næst ved Præstens Søn, der stod allerøverst. Vi læste godt; thi vi 4de øverste Drenge kunde vores Bøger og vare næsten lige gode. Saasnart derfor jeg begyndte at læse, vilde Christian Gjølbye ikke lade mig gjørte sig nogen Skam, – thi vi kunne læse, hvem der vilde, – og Westergaard og Jens Erichsen vilde ogsaa vise, at de kunne liegsaa vel som vi; derfor læste vi bestandig, saa det skingrede i hele Kirken. Hele Lærebogen blev gjennemgaaet, Josephs Historier og de Psalmer: Alle Ting er underlige og Guds Godhed ville vi prise. »Ane Hedegaard stod øverst af Pigerne, – det er en stor Mands Datter, – men der var Ingen, der kunde høre et Ord af hende; hun holdt stærk Øie med Christian i Præstegaarden. Jeg var ret pen ved denne Leilighed, havde faaet lyseblaae Buxer og een af min faders Klædes Kjoler omgjort. Støvlerne havde jeg laant af Jørgen Hansen her oppe i Heden. Da vi vare blevne overhørte, holdt Præsten en kjøn Tale, saa at baade han og alle Kirkefolkene græde derover. Dengang Præsten talede om, hvorledes Forførelsen til Ondt tilde møde os i Verden, naar vi kom ud fra vor Fader og Moder, og disse ikke kunne advare os, og jeg saae Vandtaarerne trillede ned ad min Moders Kinder, blev jeg ikke så lidt bevæget og kom til at græde, ellers ikke. Pigerne græd næsten hele Tiden, mange af dem vidste ikke hvorfor. Det varede 5 Timer i Kirken, inden alting blev færdig. Vi kom, ligesom de pleie denne Dag, først hjem Kl. 5 om Eftermiddagen. Det er en lang Tid at staae, inden man kan faae noget at spise.«

Citatet viser, at de også lærte tålmodighed under deres konfirmationslæsning på Severins tid. Vor tids konfirmanter og for øvrigt også deres præster ville nok betakke sig for en konfirmationshandling, på 5 timer – for ikke at tale om familierne på kirkebænkene!

Severins iagttagelsesevne er usædvanlig og hans beskrivelse som vist meget medlevende. Med denne charmerende beretning viser Severin, at han har opnået skolens højeste mål for skrivefaget, idet han sandelig ikke har svært ved at give udtryk for sine tanker på skrift.

Det sidste dagbogsnotat om konfirmationen er nedfældet den 4. maj, den dag, hvor alle konfirmanter gik til alters, for efter gudstjenesten at sige farvel til hinanden og vandre ud i livet. For dem alle var det en vemodig afsked. Severin havde det nok sværest. For ham var det ikke bare en afsked med skolekammerater og et hyggeligt samvær med andre unge under konfirmationslæsningen, men det var også en afsked med skolen og dermed med bøgernes verden. Herefter skulle han ud i en hård

landarbejdertilværelse. Hans sidste bemærkning lyder: »*Nu veed jeg, hvad det er at længes. Det var herligt altid at gaae i den Skole.*« Længslen forblev stor hos Severin og det lykkedes ham efterhånden at få så mange penge, at han kunne uddanne sig som lærer.

Dagbogen giver et indtryk af, at skole og konfirmation var lige så uadskilleligt knyttet sammen i Severins sind, som de var i centrale bestemmelser. De gav ham kraft til at gå videre ad bøgernes vej. Men Severin var en undtagelse. I det lange løb blev det umuligt – og uønskeligt, at holde fast ved den nære forbindelse mellem skolen og konfirmationen.

Afslutning

Konfirmationsforordningen viste sig at blive et af de mest betydningsfulde indgreb i befolkningens forhold til kirke og skole, som er blevet gennemført i de sidste 250 år. Den blev gennemført som en tvangsforanstaltning men fik hurtig en folkelig forankring, der er enestående i dansk kirke- og skolehistorie. Gennem den ideologiske samhørighed mellem kirke og skole kom konfirmationen til at præge skolens undervisning helt frem til den ny konfirmationsfordordning i 1909.

For skolen betød konfirmationsforordningen i 1736 et gennembrud i accepten af et ordnet skolevæsen for alle samfundsgrupper. Den blev desuden et virksomt middel til at fastholde eleverne i skolens miljø, indtil de havde opnået skolens kundskabsmål.

For samfundet har det været af uvurderlig betydning, at konfirmationsforordningen desuden fremtvang en læse- og senere også en skrivekyndig befolkning, længe før vi ellers ville have haft det. Eliten og en stor del af købstadsbefolkningen ville have lært disse færdigheder alligevel. For den jævne bondebefolkning derimod fik konfirmationen den største betydning, så længe skolen stod svagt overfor befolkningens indgroede vane med at se på børnene som aktuel arbejdskraft. Idet alle unge, også de fattige, skulle igennem konfirmationens nåleøje, »fik« befolkningen et redskab i hænde i form af et vist mål af læse- og skrivefærdigheder, der viste sig at rumme en indbygget selvforstærkende kraft.

De religiøse strømninger, der gjorde sig gældende i begyndelsen af 1700-tallet, fik i kraft af hoffets og statsmagtens accept af den pietistiske retning, en afgørende betydning for folkeundervisningens udvikling. På dette punkt støtter undersøgelsen den tese, som Lawrence Stone har fremsat (jvf. indledningen).

Den højnelse af hele befolkningens oplysningsniveau, som folkeunder-

visningen førte med sig, viste sig i den samfundsmæssige udvikling gennem 1800-tallet. En af konsekvenserne blev, at skolen udviklede sig til et eget kraftcentrum, der efterhånden kunne sprænge den gejstlige ramme, som i 1736 var blevet lagt omkring den.

Skolens nære forbindelse med konfirmationsforberedelsen var naturlig, så længe kirken stod stærkt i samfundet, og så længe konfirmationen gav forudsætningerne for at opnå borgerlige rettigheder. I det industrialiserede samfunds gennembrud i årtierne omkring århundredskiftet var dette ikke længere naturligt eller ønskeligt. Hermed løsnedes også naturligt skolens afhængighed af konfirmationsforberedelsens krav.

Idag har konfirmationen på mange måder mistet sin oprindelige borgerlige betydning. Den er ikke længere en forudsætning for at opnå borgerlige rettigheder. Den er heller ikke mere nødvendig som pressionsmiddel for at opnå en læse- og skrivekyndig befolkning – og befolkningen bruger idag disse færdigheder på en helt anden måde end tænkt var i 1736.

I dag hvor konfirmationen er frivillig er dens kristne budskab det centrale for kirken, men uden samfundsmæssig betydning for konfirmanterne.[22)]

De stridigheder, som idag kan opstå mellem skole og præst om konfirmationsforberedelsens placering på skoledagen eller hvorvidt konfirmationslæsningen skal ligge på 7. eller 8. klassetrin kan forekomme os som en reminiscens af det en gang så tætte tilhørsforhold mellem skole og kirke.

Har konfirmationen da udspillet sin rolle som led i skolens opdragelse? På grund af den endnu eksisterende forbindelse, går skolens religionsundervisning ud af skemaet det år, børnene går til konfirmationsforberedelse. Skal dette ses som en markering af, at skolen stadig vedkender sig et ansvar for en evangelisk-luthersk opdragelse, som præsten gennem konfirmationsundervisningen kan støtte skolen med? Er det tilfældet har konfirmationsforordningen fra 1736 endnu ikke mistet hele sin betydning for skolen. Spørgsmålet er så, om kirke og skole kan finde frem til, hvad der er kirkens specifikke opgave i denne støtte.

Noter

1. Lawrence Stone: Literacy and education ind England 1640-1900, Past and Present nr 42 1969. Om konfirmationens indførelse i Danmark se P. G. Lindhardt: Konfirmationens historie i Danmark. 1936. Se også Joakim Larsen: Bidrag til den danske folkeskoles historie 1536-1784. s. 229ff; Dagligliv i Norden i det nittende og tyvende århundrede bd 1. s. 97ff; bd 2. s. 50ff; L. S. Ravn: Konfirmationsundervisningen i Nordslesvig før 1920. Om konfirmationenes midlertidige indførelse i Daler sogn se Peter Kr. Iversen: Sognepræst i Daler Anders Wedels strid med sin menighed om konfirmation og gebyrer 1707-09. Sønderjysk Årbog 1984.
2. Helge Nielsen: Folkebibliotekernes forgængere. Oplysning, almue- og borgerbiblioteker fra 1770erne til 1834. 1960 s. 51ff.
3. Ingrid Markussen: Prinsesseskolerne i Søllerød sogn 1721-1823, 1971, s. 38f.
4. Erik Nørr har i Præst og administrator, 1981 s. 166ff mange eksempler på dispensationer fra konfirmationen.
5. Kancelliskr. 25. Febr. 1792; Kgl Resol. 17. Dec. 1834 samt Bekg. 13. Jan 1835.
6. Landerslev skoleprotokol befinder sig i Jægerspris lokalhistorisk arkiv.
7. LA Acta et monita, Synod. Sjæll. 1747, 1750.
8. Forordn, om Skolevæsendet i København. 20. Marts 1844 par. 55f.
9. Prinsesseskolerne i Søllerød sogn s. 90f.
10. Nete Balslev Wingender; Gl. Bakkehus, arkivregistratur. Landsarkivet for Sjælland. 1985.
11. Cirkulære 6. Aug. 1902.
12. Anordning om Konfirmation. 1. Febr. 1909.
13. Forordn. 2. Sept. 1745.
14. Rescript 6. Nov. 1744.
15. Sofus Wesselhoff: Mine kære Barndomserindringer Nationalmuseets afdeling for arbejderindustri- og håndværkerundersøgelser.
16. Placat 27. Febr. 1784 jvf Kancelliskr. 7. Juni 1817.
17. Poul Terp. Erindring fra en dansk bondes lange liv. Memoirer og Breve udg. af Julius Clausen og P. Fr. Rist, 1923, s. 129.
18. Ibid. s. 18f.
19. En fæstebondes liv. Erindringer og optegnelser af gårdfæster og sognefoged Søren Pedersen, Havrebjerg (1776-1839) udg ved Karen Schousboe 1983.
    En jydsk drengs dagbog 1824-1835. Severin Weiersøes optegnelser fra drenge- og ungdomsårene. Udg af Olaf Carlsen 1943.
20. Søren Pedersen s. 51 »podipodansiske« må være en forvrænget opfattelse af den Pontoppidanske.
21. Her og i det følgende Severin Weiersøe s. 38ff.
22. Per Salomonsen: Religion i dag. 1971.